

ΜΑΝΟΛΗΣ Γ. ΣΕΡΓΗΣ

Επίκουρος Καθηγητής Λαογραφίας στο Δ. Π. Θράκης

**«ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ»
ΑΠΟ ΤΑ ΚΥΘΗΡΑ (τέλη 19ου αι.):
Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ**

**ΑΝΑΤΥΠΟ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΜΟ
ΚΥΘΗΡΑ: ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
Τ. Β, ΙΣΤΟΡΙΑ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ-ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ**

ΑΘΗΝΑ 2003

ΜΑΝΟΛΗΣ ΣΕΡΓΗΣ*

«ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ» ΑΠΟ ΤΑ ΚΥΘΗΡΑ
(τέλη 19ου αι.): Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

**Σύντομη εισαγωγή στον Κυθηραϊκό Τύπο της περιόδου
1864-1899**

Η εργασία αυτή καταγράφει τις εκδηλώσεις και την όλη συμπεριφορά του λαού των Κυθήρων κατά τις εκλογικές περιόδους των βουλευτικών εκλογών στα τέλη του 19ου αιώνα, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στις πρώτες εφημερίδες του νησιού.

Ο πρωτοεμφανιζόμενος Τύπος των Κυθήρων είναι μια ακόμη επιβεβαίωση του κομματικού αλλά και «πολιτικού» χαρακτήρα του Ελληνικού τοπικού Τύπου¹. Η πρώτη εφημερίδα, *Κύθηρα* (1893-1896) κατέρχεται στο δημοσιογραφικό στίβο ως τρικουπική². Ο πρώτος διευθυντής της, ο δικηγόρος Ανδρέας Κατσούλης, δίνει φιλο-τρικουπική κατεύθυνση στην εφημερίδα του, χωρίς να παραλείπει να ψέγει την πολιτική του³. Ο διάδοχός του Γ. Μεγαλοκονόμος την καθιστά, μέχρι του οριστικού τέλους του βίου της, το πολιτικό βήμα του βουλευτή Σπ. Στάη. «Αντίπαλός» της είναι η *Κυθηραϊκή Φωνή* (1893-1894), δεύτερη χρονολογικά, των Διονυσίου Αλβανάκη-Γεωργίου Π. Κορωναίου⁴. Η μεταξύ τους διαμάχη είναι συνεχής και πεισματώδης⁵, αφού εκφράζουν το αντιθετικό δίπολο της εξουσίας, τις δύο πλευρές δηλ. του *Λόγου* (discourse), εννοουμένου όχι μόνον ως συνόλου λέξεων, πεποιθήσεων, στάσεων, απόψεων, αλλά

* Ο Μανόλης Σέργης είναι φιλόλογος, Δρ Λαογραφίας.

1. Συγκεντρωτική βιβλιογραφία και εκτενή ανάλυση των παραπάνω, βλ. Μ. Σέργης 2000:214 κ.ε.

2. Βλ. τα ένθερμα μακροσκελή κύρια πρωτοσέλιδα άρθρα της, όπως αυτό π.χ. του φ. 20 (10. 6. 1893).

3. Βλ. ενδεικτικά τα πρωτοσέλιδα κύρια άρθρα των φύλλων 41, 42, 47, 50, 54, 56, και 72 του εκδότη και διευθυντή της.

4. Ο πρώτος ήταν δημοσιογράφος, εκδότης πολλών εφημερίδων και «ιστορικός», αφού έγραψε αρκετά ιστορικά πονήματα. Περισσότερα στον Μ. Πετρόχειλο 1940:106. Για τον δεύτερο βλ. πολλές φορές εδώ, στην παρούσα εργασία.

ως πρακτικής⁶. Η τρίτη κατά σειρά εφημερίδα, *Η Κυθηραϊκή Αυγή* του Νικολάου Δελακοβία⁷ είναι μια ακραιφνώς «προσωπική» εφημερίδα. Κυκλοφόρησε τον Δεκέμβριο του 1897, προετοίμασε επί 14 περίπου μήνες το πεδίο για την πρώτη (αποτυχημένη) κάθοδο του εκδότη της στις εκλογές της 7ης Φεβρουαρίου 1899, και έκλεισε τον κύκλο της ένα μήνα μετά τη διενέργειά τους, αφού κυκλοφορήθηκαν συνολικά 27 φύλλα της.

Με αυτά τα δεδομένα και με βάση το γεγονός ότι βουλευτικές εκλογές αυτήν την περίοδο διεξήχθησαν τα έτη 1895 και 1899, η πρώτη και η τρίτη εφημερίδα αποτελούν τις κύριες πηγές της μελέτης μας. Τα λιγοστά δεδομένα που μας παρέχει η *Κυθηραϊκή Φωνή* περιορίζονται στο «προεκλογικό» έτος 1894. Οίκοθεν εννοείται ότι κατά τη μελέτη του Τύπου έχουμε λάβει υπ' όψιν μας τις απαραίτητες «μεθοδολογικές προτάσεις» που απαιτεί η συγκεκριμένη μελέτη, το πώς δηλ. ο Τύπος κατασκευάζει την εκάστοτε κοινωνική πραγματικότητα⁸. Οι πρώτες εφημερίδες των Κυθήρων προσπαθούν να δημιουργήσουν νέες βάσεις συλλογικής σκέψης και κοινωνικής γνώσης, ένα «συμβολικό περιβάλλον», κάποια νέα «ερμηνευτικά πλαίσια αναφοράς», τη δική τους αναπαράσταση της πραγματικότητας, το δικό τους πλαίσιο θέασης του κόσμου, το οποίο χρησιμοποιούν τα άτομα για να αποκωδικοποιήσουν τα μηνύματα του νέου επικοινωνιακού μέσου⁹.

Το τοπικό πλαίσιο

α. Η συγκρότηση της πολιτικής σκηνής

Η ερμηνεία της πολιτικής στην Ελλάδα του 19ου αι. δεν μπορεί να αγνοεί τις επιμέρους εικόνες της ελληνικής κοινωνίας, τις επιμέρους δηλ. κοινωνικο-οικονομικές αντιθέσεις και σχέσεις του τοπικού περιγύρου. Η σημασία του τοπικού επιπέδου για την κατανόηση της ελληνικής πολιτικής αυτόν τον αιώνα είναι σημαντική, εφ' όσον επιτρέπει να αναλύουμε πληρέστερα την πολιτική σκηνή και να εμβαθύνουμε στα προβλήματα που παρουσιάζει η έρευνα της πολιτικής πρακτικής συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων¹⁰. Δεν μπορεί λοιπόν η έρευνα να βασιστεί αποκλειστικά και μόνο στη γενική ανάλυση της πολιτικής δράσης ή των ταξικών διαφορών. Συγκρού-

6. Για την έννοια του (πολιτικού) λόγου, βλ. Χρ. Αυριντζής 1991:50 κ.ε., 148 κ.ε.

7. Για τον επιστήμονα, εκδότη και μετέπειτα βουλευτή (μία φορά, το 1905), βλ. Μ. Πετρόχειλος 1940:106· ο ίδιος, 1985.

8. Θεωρητικά ζητήματα γι' αυτήν και την κατασκευή της, βλ. ενδεικτικά Μ. Σεραφετινίδου 1995:365 κ.ε.· Ντ. ΜακΚουέλ 1997· Μ. Σέργης 2000:194 κ.ε.

9. Βλ. Μ. Σέργης 2000:19-21.

σεις πολιτικές εξ άλλου με έντονη την ταξική διαμάχη δεν παρατηρούνται συνολικά στην Ελλάδα του 19ου αι.

Χωρίς να θεωρούμε ότι η πολιτική εξαντλείται στους πολιτικούς, ωστόσο η μελέτη δύο πολιτικών οικογενειών των Κυθήρων¹¹ αποτελεί ένα απαραίτητο δεδομένο για την ανάλυση και την ερμηνεία του τοπικού πλαισίου, το οποίο, συνδεδεμένο με άλλες πλευρές της τοπικής ζωής, καθορίζει εν πολλοίς τη συμπεριφορά του λαού.

Δύο είναι τα πρόσωπα γύρω από τα οποία κινείται ολόκληρη η εκλογική διαμάχη στα Κύθηρα της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αι. Ο Σπυρίδων Εμμ. Στάης¹² και ο Διονύσιος Γ. Καλούτσης¹³. Η Ενσωμάτωση των Κυθήρων στον εθνικό κορμό βρίσκει τις δύο ηγετικές οικογένειες του νησιού να στηρίζουν την πολιτική τους πρωτοκαθεδρία στη μεγάλη ιδιοκτησία γης και στην απορρέουσα απ' αυτήν συμμετοχή στην πολιτική εξουσία. «Αρχόντοι» οι μεν (Στάηδες), ευγενείς και οι δε. Οι δεύτεροι μάλιστα είναι συνδεδεμένοι τόσο με την Ενετική εξουσία και τις υπηρεσίες της, όσο και με τις άλλες κυρίαρχες δυνάμεις: ο Εμμανουήλ και ο Νικόλαος π.χ. ήταν υποπρόξενοι της Αγγλίας και της Αυστρίας. Οι υποστηρικτές τους πάντως «δημοσιολόγοι» προσπαθούν να αναδείξουν την «αγροτολαϊκή» καταγωγή της οικογένειας και τα ευεργετήματά της προς τον καταπιεσμένο επί αιώνες λαό των Κυθήρων, σε αντίθεση με τους «καταπιεστές» του (κατ' αυτούς) Στάηδες¹⁴. Βεβαίως ο προαναφερθείς Εμμ. Καλούτσης είχε καταστεί το ίνδαλμα των χωρικών, αφού είχε κάνει συνετή «πολιτική χρήση» των επαναστατικών επιδράσεων της Γαλλικής Επανάστασης, μπροστά μάλιστα στην αυξημένη κοινωνική διαμαρτυρία του Κυθηραϊκού λαού¹⁵ απόηχοι αυτής της στάσης έχουν μείνει ακόμη ισχυροί στην κοινωνική μνήμη του¹⁶.

Η διαμάχη των οικογενειών χρονολογείται τουλάχιστον από το «ρεμπελιό» του 1800 κ.ε.¹⁷ Η Δρακούλα, σύζυγος του Εμμ. Στάη, προκήρυξε αμοιβή χιλίων γροσίων «εις τον αποκομίσοντα επί πίνα-

11. Για τη δομή και τη λειτουργία της τάξης των ευγενών και των αστών στα Κύθηρα, βλ. Γ. Λεοντσίνης 1991:67 κ.ε., όπου και η σχετική υπόλοιπη βιβλιογραφία.

12. Βιογραφία του βλ. Μ. Πετρόχειλος 1940:105-106.

13. Για τον ίδιο και την ιστορική οικογένειά του, βλ. Μ. Πετρόχειλος 1982.

14. Βλ. ενδεικτικά Σουρή-Τσιτσίνιος 1895:35-36, που εκφράζει αυθεντικά το πνεύμα της *Κυθηραϊκής Φωνής*.

15. Βλ. Γ. Λεοντσίνης 1991:401 κ.ε., ειδικότερα 404-405, και *passim*. Για τις αστικο-λαϊκές εξεγέρσεις της περιόδου 1798-1807, βλ. G. Leontsinis 1987:109 κ.ε.

16. Για την έννοια, βλ. τώρα Ρ. Μπενβένιστε - Θ. Παραδέλλης 1999, όπου ελληνική και ξενόγλωσση πλούσια βιβλιογραφία.

17. Για τα γεγονότα, βλ. ενδεικτικά (από την εκτεταμένη βιβλιογραφία) Γ. Λε-

κι την κεφαλήν του Καλούτση», στον οποίο απέδωσε τη δολοφονία¹⁸. Οι απόγονοι της «παλιάς» πολιτικής φρουράς Σπ. Στάης και Διον. Καλούτσης προβάλλουν ως οι φυσικοί συνεχιστές και κληρονόμοι της πολιτικής πελατείας των προκατόχων τους. Οι δυο επίγονοι εκμεταλλεύονται το κύρος που τους προσέδωσε η μακρόχρονη κατοχή ηγετικών θέσεων και τώρα προβάλλουν αυτοδικαίως ως οι αποκλειστικοί διεκδικητές των νέων θέσεων κυριαρχίας¹⁹.

Γύρω απ' αυτούς κινείται ένας ευρύς κύκλος από ευκαιριακούς συνυποψηφίους, τέως βουλευτές, κομματάρχες, τοπικές φατρίες, διάφορα πλέγματα συμμαχιών δηλαδή. Στις εκλογές του 1895 π.χ. με τον Στάη συνεργάζονται οι αξιωματικοί Δ. Σοφίος και Εμμ. Χρυσούλης (αποτελούν την «τριπλήν συμμαχίαν»), τον υποστηρίζουν ο τ. βουλευτής και τότε δήμαρχος Νικηφοράκης, έχει «δεξί χέρι» του τον αδελφό του γιατρό Π. Στάη και τον επίσης γιατρό εξάδελφό του Γ. Λεβούνη. Ο Γ. Π. Κορωναίος έχει συνεργάτες τον τ. ειρηνοδίκη Βαλέριο Σεμιτέκολο, τον γηραιό τέως βουλευτή Πανάρετο, κ.ά. Είναι οι ηγετικές κοινωνικές ομάδες του νησιού.

Όλα βεβαίως τα προηγούμενα κινούνται μέσα στο πανελλήνιο κλίμα του 19ου αι.: κόμματα προσωποπαγή²⁰, κοινοβουλευτική πρακτική της «μεταστάσεως» από κόμματος εις κόμμα²¹, αναιμική λειτουργία θεσμών, μεταχείριση του Κράτους ως μέσου εξυπηρετήσεως των πελατειακών σχέσεων²², συναλλαγή, πρόσκαιρες συμμαχίες, κ.λπ., κ.λπ. Όντως «πατρωνεία και διαστρεβλωμένη γραφειοκρατία ανανεώνοντας και διαιωνίζοντας η μία την άλλη έφτασαν πια να συγχέονται κατά το τέλος του 19ου αι. σε ένα αξεδιάλυτο και αυτοδιευρυνόμενο σύστημα» σε κάθε γωνιά του Ελληνικού χώρου²³.

Οι δεσμοί της συναλλαγής λαού-βουλευτών ισχυροποιούνται με γνωστά μέσα κυριαρχίας, που σχετίζονται άμεσα με την πολιτική και κοινωνική ιστορία του νησιού: οι αγράμματοι γεωργοί ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες (δεν αξίζει να γίνει σοβαρός λόγος για τις αντιστάσεις της ασθενούς μεσαίας βιοτεχνικής τάξης ή της εμπορικής του νησιού) είναι έρμαια της παλιάς γαιοκτητικής τάξης (πολιτικών τώρα), συνεχίζουν να καλλιεργούν με συμβάσεις τη λιγοστή γη τους με ταπεινωτικούς γι' αυτούς όρους, δανείζονται από τους

18. Μ. Πετρόχειλος 1982:45.

19. Ο Διον. Καλούτσης εκλέγεται τέσσερις φορές συνολικά βουλευτής (1892, 1895, 1899, 1902), ενώ ο Σπ. Στάης διετέλεσε βουλευτής επί 30 χρόνια περίπου (από το 1892 μέχρι το 1930).

20. Β. Φίλιας 1974:170· πρβλ. Χ. Κοριζής 1974:77 κ.ε.

21. Πρβλ. Γ. Αναστασιάδης 1984: 28· Χ. Κοριζής 1974: 76 κ.ε.

22. Βλ. συγκεντρωτική βιβλιογραφία γι' αυτές στο Μ. Σέργης 1998:20, υποσημ.

31. Πρβλ. Χρ. Λυριντζής 1991: 29 κ.ε.

αγροδοτές κυρίους τους που νέμονται το παραγόμενο κοινωνικό προϊόν, εξαρτώνται προσωπικά από τη βούληση του κυρίου τους· υπάρχουν επιπλέον οι «κουμπαριές»²⁴, «το νευρικό σύστημα της πατρωνείας», που αυξάνουν προοδευτικά κατά τη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα: *Την παρελθούσαν Παρασκευήν μετέβη ο βουλευτής κ. Στάης εις Βιαράδικα ίνα βαπτίσῃ το θυγάτριον του κ. Παναγιώτου Κοντολέοντος και τον υἱόν του Μιχαήλ Κοντολέοντος. Ολόκληρον το χωρίον ανέμενε τον κ. Στάην επί πολλὰς ὥρας παρατεταγμένον εις την είσοδον του χωρίου. (...). Ιερείς, γυναῖκες, ἄνδρες και παιδία, περί τους διακοσίους υπεδέχθησαν τον κ. Στάην, ον ὡδήγησαν εις την εκκλησίαν, ἔνθα ἐγένινεν ἡ βάπτισις (...)*²⁵. Την ίδια πρακτική ακολουθούν όλοι οι τότε συνυποψήφιοί του, αλλά φυσικά και οι σημερινοί υποψήφιοι βουλευτές²⁶.

β. Οι διακοινοτικές αντιθέσεις

Οι διακοινοτικές αντιθέσεις²⁷ ήταν φαινόμενο εντονότατο στα Κύθηρα περί τα τέλη του 19ου αι., όπως σχεδόν σε όλο το ελληνικό Βασίλειο αυτήν την περίοδο. Ο τοπικισμός ανθεί λόγω ισχυρών αιτίων που τον συντηρούν και τον ενισχύουν, όπως: η κοινωνική ιστορία του νησιού και οι ιστορικά κληρονομημένες προκαταλήψεις, η διαπλοκή των συμφερόντων μεταξύ των δήμων, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες, κ.λπ.²⁸ Εδώ το φαινόμενο είναι οξύτατο, και οι εφημερίδες δεν το αποσιωπούν. Αντίπαλοι είναι οι από το 1869

24. Για την «κουμπαριά» και την πολυποίκιλη λειτουργία της, βλ. ενδεικτικά Β. Νιτσιάκος 1997:111 κ.ε. με τη σχετική βιβλιογραφία.

25. *Κύθηρα*, φ. 105 (24. 2. 1895), 5. Πρβλ.: *Χθες Κυριακήν ανεμένοντο εις Ποταμόν οι από κοινού συνεργαζόμενοι υποψήφιοι κ.κ. Χρυσούλης, Σοφίος και Στάης· ο τελευταίος είχε μεταβή από τον Σαββάτου εις Αλλοιζιάδικα, ίνα βαπτίσῃ την ἐγγονήν του αιδεσσωτάτου ιερέως Εμμανουήλ Σαμίον· ἡ βάπτισις ἐγένετο ἐν πάσῃ τη μεγαλοπρεπείᾳ ἐν τῷ ιερῷ ναῷ, ἐν ᾧ εἶχεν προσέλθῃ πλήθος λαοῦ...* Εφημ. *Κύθηρα*, φ. 110 (31. 3. 1895), 2.

26. Ο Ν. Δελακοβίας βάπτισε το γιο του Εναγγ. Μ. Κορωναίου και ήταν κουμπάρος στους γάμους του Εμμ. Μ. Πρωτοψάλτου. Βλ. *Κυθηραϊκή Αυγή*, φ. 15 (7. 8. 1898), 3. Από τα δίστιχα προς τον κουμπάρο, ενδεικτικά τα: *Να' μοννα τσιεϊδά, ν' μοννα μες τους οφθαλμούς σου / να 'ξερα ποίαν αγαπάς και ποία βάνει ο νους σου. Μια μαντινάδα θα σου ειπώ απάνω στο λειμόνι / να ζήση ο κουμπάρος μας κι η συντροφιά μας όλη. Κουμπάρε καλορρίζικε πούβαλες αρραβώνα / να σ' αξιώση ο Θεός να βάλῃς και την μπόλια!*

27. Αυτές που αφορούν γειτονικές κοινότητες του ίδιου τοπικού γεωγραφικού χώρου. Βλ. Ευ. Αυδίκος 1993:77 και τις υποσημειώσεις 201 και 216· Μ. Σέργης 2000:380 κ.ε.

28. Για όλα αυτά, βλ. τώρα συγκεντρωτική βιβλιογραφία στον Μ. Σέργη, 2000:

δημιουργημένοι δύο δήμοι του νησιού²⁹, Κυθηρίων και Ποταμού, «οι μέσα» και «οι έξω» βουλευτές τους, της «Χώρας» και του Ποταμού. Η αντιπαλότητα έχει βεβαίως τις ιστορικές της ρίζες στους προηγούμενους αιώνες. Οι ποπολάροι-αστοί της Χώρας διαφέρουν από τους αντίστοιχους του Ποταμού, αφού «... οι μικροαστοί της κωμόπολης αυτής είναι πάντοτε απομονωμένοι οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά από τους αστούς της πόλης (Χώρας) για λόγους πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ανταγωνισμών»³⁰. Για το «οικονομικών» π.χ. γνωρίζουμε ότι το εμπόριο και τα χειρωνακτικά επαγγέλματα ασκούνται κυρίως από τους αστούς ή μικροαστούς του Ποταμού, ιδίως μετά την εκεί εγκατάσταση Πελοποννησίων αποίκων³¹.

Ο εκδότης των *Κυθήρων* χαρακτηρίζει το φαινόμενο «νόσημα», «φυλετική ασθένεια», την οποία εκμεταλλεύονται μερικοί δεόντως για την ικανοποίηση ιδίων συμφερόντων³², ενώ αλλού δίνει παραστατικότερα το στενά τοπικιστικό κλίμα αντιπαραβάλλοντάς το (με υπερβολή όντως) με την εθνική διένεξη Ελλήνων-Τούρκων. Η εντοπιότητα λοιπόν ανακύπτει εδώ ως μια χαμηλότερης διαβάθμισης εθνότητα³³: ... *Κάτω οι προσπαθήσαντες προς το συμφέρον των να χωρίσωσι την νήσον ημών εις δύο και να παραστήσωσι τους μέσα εχθρούς των έξω, ωσανεί είμεθα Τούρκοι και Έλληνες του Εικοσιένα...*³⁴ Φυσικά σε άλλες περιπτώσεις τα αίτια των διαφορών που υποβόσκουν αναδύονται εξ αιτίας ολοφάνερων οικονομικών συμφερόντων³⁵. Τα υβριστικά μεταξύ των χωριών της νήσου παρωνύμια (τα «παρακιούκλια») και οι επιτιμητικοί τους αλληλοσατιρισμοί³⁶, (τα «ακληρήματα»³⁷ των Αρχαίων) είναι αποδείξεις των προαναφερθέντων.

29. Τέσσερις παλαιότερα, τρεις αργότερα (Κυθηρίων, Φρατσίων, Ποταμού) και από το 1869 δύο, με τη συγχώνευση των δύο πρώτων. Πρβλ. Μ. Πετρόχειλος 1940:87 και την δημοσιευμένη εδώ, στα *Πρακτικά* του Συνεδρίου, σχετική εργασία του Λέκτορα Ιστορίας Χ. Μπαμπούνη.

30. Γ. Λεονταίνης 1991:141· G. Leontsinis 1987:203 κ.ε.

31. Γ. Λεονταίνης 1991:144, 544-545.

32. *Κύθηρα*, φ. 105 (2. 2. 1895), 1.

33. Ευ. Παπαταξιάρχης 1990:347· αναλυτικά, για τη σχέση του χώρου με την τοπική ταυτότητα βλ. A. G. Darroch - W. G. Marston 1984.

34. *Κύθηρα*, φ. 112 (11. 4. 1895), 1.

35. Πχ. για τη διανομή του Βιτσαμανείου κληροδοτήματος, βλ. *Κύθηρα*, φ. 6 (8. 3. 1893), 4.

36. Βλ. Ιω. Κασμάτης 1994, 332-335.

37. Συγγενερωτική βιβλιογραφία για τον όρο. Βλ. Μ. Σέονης 2000:381. υποσημ.

Τα «δρώμενα» της εκλογικής περιόδου

Η είδηση της αφίξεως των υ.β. στο νησί έχει διαδοθεί προ ημερών. Ώρες πριν από την προγραμματισμένη άφιξη του ατμοπλοίου άρχισε η προσέλευση των χωρικών στην πόλη, με ζητωκραυγές, συνθήματα³⁸, με την ελληνική σημαία προπομπό, σημαίες δικές τους, μουσικά όργανα, «μάσκουλα» και πυροβολισμούς. Αν τύχαινε μάλιστα και επιβραδυνόταν η άφιξη του ατμόπλοιου, το πλήθος κατέφευγε στα καφενεία της πόλης. Οι βουλευτές είχαν δώσει εκ των προτέρων παραγγελία *ίνα προσφέρωσι εις πάντας δωρεάν αναψυκτικά*.

Την άφιξη του ατμοπλοίου γνωστοποιούν σ' ολόκληρο το νησί κρότος τηλεβόλου από το ενετικό φρούριο της πόλης, προς δε τους συναθροισμένους στην πρώτηουσα οπαδούς μια σάλπιγγα, η οποία σήμαινε έξοδο από τα καφενεία, συνάθροιση και ομαδική κάθοδο προς το Καψάλι (με σημαίες, μουσικά όργανα, ζητωκραυγές, υπό τις βροντές των τηλεβόλων), και τελική παράταξή τους στη χερσόνησο του Φανού³⁹. Λεπτομερέστερη περιγραφή μιας άφιξης, του Σπ. Στάη, αλλά και των διαδραματισθέντων μετά απ' αυτήν, μάς δίνει η εφημερίδα *Κύθηρα*:

Η «Αλβανία» ηγκυροβόλησεν εις τον λιμένα την 3ην της πρωίας. Τον κρότον της καταβυθιζομένης άγκυρας ηκολούθησε κρότος απερίγραπτος ενετικού πελωρίου τηλεβόλου εκ των επάλλξεων του ιστορικού ενετικού φρουρίου. Έτρεμεν η ατμόσφαιρα, εκραδαίνοντο οι βράχοι, εμυκάντο τα λαγκάδια, και πετώντα πλοιάρια σημαιοστόλιστα και κατάμεστα κόσμον έσπευδον προς τον κολοσσόν της Πανελληνίου. Φρενιτιώδεις ζητωκραυγαί, χείρες υψούμεναι, πύλοι ριπτόμενοι εις τον αέρα και την θάλασσαν εχαιρέτησαν την άφιξιν του εκλεκτού των κ. Στάη. Λευκή, σημαιοστόλιστος εξάκωπος λέμβος έφερεν τον βουλευτήν Στάην προδήλως συγκεκινημένον επί της αποβάθρας. Τα ενετικά τηλεβόλα, τα εγχώρια μάσκουλα, και η αποτρόπαιος δυναμίτις, εκρότουν συνεχώς, ο λιμήν μεταβλήθη εις πεδión μάχης μεγαλοπρεπές, ο καπνός έπνιξε τα πάντα, σκότος κατεκάλυψε την ατμόσφαιραν και μόνον η λευκή λέμβος διεκρίνετο εστεμμένη υπό του λευκού καπνού των εκ δυναμίτιδος φυσιγγίων, σχηματίζοντας δακτυλίους και στεφάνους υπεράνω της

38. Τα συνθηότερα (ολόκληρου του προεκλογικού αγώνα, συνοδευμένα με ζητωκραυγές, υψωμένα χέρια, καπέλα που ρίχνονται στον αέρα, μέσα στο όλο κλίμα των πυροβολισμών, των εκκωφαντικών μάσκουλων, κ.λπ.) είναι: «ζήτω», «ζήτω η Πατρίς», «ζήτω ο Βασιλεύς», «ζήτω ο Στάης», «ζήτω ο δήμαρχός μας», «ζήτω ο λαός των Κυθήρων», «ζήτω ο συνδυσμός», «ζήτω η τριπλή συμμαχία», «ζήτω η τριπλή συμμαχία, τρεις, τρεις, τρεις», «δύο, δύο», «ζήτω η ανεξαρτησία του λαού», «Στάη, Στάη, Στάη».

συμπαθούς μορφής του κ. Στάη. Η συγκίνησης του πλήθους και του βουλευτού μας δεν επέτρεπε προσφωνήσεις. Ασπασμός χαράς ανεκφράστου. Οι γέροντες έκλαιον. Τα παιδιά εδαιμονίζοντο και εξεκούφαινον διά των οξειών φωνών των τους πάντας. Οι άνδρες ηγήρπασαν τον βουλευτήν των, και εις χείρας έφερον αυτόν εν συνοδεία μεγαλοπρεπεί εις την πόλιν, ήριζον δε τις πρώτον να φέρη τον εκλεκτόν του λαού επί των χειρών και των ώμων, ζητωκραυγαί ουρανομήκεις, πυροβολισμοί συνεχείς, ανήγγειλον την είσοδον εις την πόλιν του συγκινημένου βουλευτού μας. (...). Εν τη δημοτική της πόλεως σχολή ανέμενεν ο κλήρος, και οι της πόλεως υπέργηροι, οι μη κατελθόντες εις Καψάλιον. Κατησπάσθησαν πάντες τον βουλευτήν των παρασυρόμενον τήδε κακείσε υπό της εν συνωστισμό αφορήτω διαδηλώσεως. Εισήλθον εις την πόλιν (...). Τα καταστήματα πάντα κλειστά. Αι οικίαι σημαιοστόλιστοι. Εκ των παραθύρων και των εξωστών έρραινον αι γυναίκες δι' ανθέων και αρωμάτων τον ανά χείρας φερόμενον βουλευτήν υπό των κυμάτων του λαού. Τα κύματα του λαού ετράπησαν την κεντρικήν οδόν εν διαδηλώσει (...). Η διαδήλωσις διήλθεν όλην την πόλιν και επέστρεψεν εν τη πλατεία του Εσταυρωμένου, ένθα παρεκάλεσεν ο λαοφιλής βουλευτής το πλήθος διά νέύματος των χειρών να ησυχάση προς στιγμήν ίνα ειπή προς αυτό ολίγας λέξεις. Μετά τον προεκλογικό λόγο, ο υ.β. στα χέρια και πάλι των οπαδών οδηγείται ... εις την εν τω φρουρίω οικίαν του (...), ένθα τράπεζα λαϊκή ανέμενε τους πάντας, και εκενώθησαν βυτία παμμεγέθη θαυμασίου κυθηραϊκού οίνου⁴⁰.

Συνήθως το απόγευμα ο υ.β. ανταποδίδοντας την υποδοχή ξεπροβόδιζε έφιππος τους οπαδούς του. Οι πυροβολισμοί, οι ζητωκραυγές, οι φωνές των παιδιών, η μουσική δημιουργούν και πάλι πανδαιμόνιο. Καθ' οδόν έρχονταν προς προϋπάντηση του υ.β. άλλοι χωρικοί από απομεμακρυσμένα χωριά, που δεν παρευρέθηκαν στο λιμάνι κατά την άφιξή του. Οι γυναίκες έσειαν προς χαιρετισμό του λευκά μαντήλια και άναβαν φωτιές σε κορυφές υψηλών βράχων και λόφων⁴¹. Τις επόμενες ημέρες επισκέπτονταν τον υ.β. στην πόλη, οργανωμένοι σε διαδήλωση, οι κάτοικοι των χώριών. (Η διαδήλωση εδώ έχει την έννοια της προπαγανδιστικής εκδήλωσης, της πολιτικής πράξης), και ο υ.β. εξέρχονταν προς προϋπάντησή τους⁴². Τα καταστήματα και οι εξώστες των σπιτιών⁴³ ήταν στολισμένα με τα σύμβολα των αντιπάλων (π.χ. ελιές⁴⁴). Ακολουθούσε παράθεση

40. Κύθηρα, φ. 105 (21. 2. 1895), 2-3.

41. Για όλα αυτά, βλ. Κύθηρα, φ. 105 (21. 2. 1895), 3.

42. Κύθηρα, φ. 105 (21. 2. 1895), 3.

43. Κύθηρα, φ. 105 (21. 2. 1895), 3.

γεύματος σε ευρείς χώρους⁴⁵. Τα «προεκλογικά» φαγητά και ποτά ήταν συνήθως αρνιά ψητά, τυριά, ψάρια και άφθονο κυθηραϊκό κρασί, ενώ στα καφενεία, όπου οι οπαδοί ανέμεναν την άφιξη του βουλευτή ή συγκεντρώνονταν κατά τις περιόδους του, τα αναψυκτικά, όπως προείπαμε⁴⁶.

Παράλληλα τις τελευταίες συνήθως ημέρες του προεκλογικού αγώνα οι υ.β. επισκέπτονται ένα ευρύ εξω-ελλαδικό χώρο αντλήσεως ψηφοφόρων: τη μεγάλη κοινότητα των Κυθηρίων αποδήμων στη Σμύρνη⁴⁷. Ο Δελακοβιάς π.χ. και ο Στάης επισκέπτονται δύο φορές τη Σμύρνη⁴⁸. Τα *Κύθηρα* μάλιστα υμνούν την «φιλοπάτριδα» απόφαση των αποδήμων να μεταβούν στο νησί τους, για να μην επιτρέψουν ... η αντιπροσωπεία της γενετείρας αυτών χώρας να περιέλθῃ τυχόν εις άτομα υπόπτου φιλοπατρίας⁴⁹. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος της εφημερίδας που θέλει να πείσει τον αναποφάσιστο οπαδό, αλλά ενδιαφέροντες είναι και οι «άλλες» πραγματικότητες της εποχής (Εθνική Ιδέα, πατριωτισμός, η εποπτεύουσα και κρίνουσα Ευρώπη, κ.ά.⁵⁰), που αναδύονται μέσα από τον αναμφισβήτητο κολακευτικό τόνο της: ... Η απόφασις αὐτὴ των φίλων ἡμῶν συμπατριωτῶν τιμὰ ὁμολογούμενως τὴν πατρίδα ἡμῶν, ἐκδηλοῖ δὲ τὰ υπέροχα αἰσθήματα των ἐντίμων τούτων πολιτῶν (...). Ἔθνος καταλέγον τοιούτους πολίτας εἶνε προωρισμένον νὰ δράσῃ ἐπ' ἀγαθῷ, ὁρθῶς δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθρικῶς πρὸς ἡμᾶς διακείμενοι των Εὐρωπαϊῶν ἀναγνωρίζουσιν εἰς τὸν λαόν στοιχεῖα προόδου...⁵¹ Μερικοί μάλιστα «κατέρχονται» για δεύτερη φορά στο νησί εντός του ίδιου έτους, για να ψηφίσουν στις «επαναληπτικές» εκλογές του Ιουνίου 1895⁵².

Εκλογές και θερησκευτική συμπεριφορά

Το τοπικό πανηγύρι⁵³ είναι κορυφαία εκδήλωση της τελετουργικής συγκρότησης της τοπικής κοινωνίας. Οι βουλευτές (διαχρονικά)

45. Όλα αυτά σε εκτενή περιγραφή, βλ. στα *Κύθηρα*, φ. 112 (11. 4. 1895), 4.

46. Βλ. π.χ. *Κύθηρα*, φ. 109 (24. 3. 1895), 2-3. Για το θέμα πρβλ. Μ. Σέργης 1998:64-67.

47. Για την εσωτερική μετανάστευση των Κυθηρίων και τις συσσωματώσεις των μεταναστών στις παροικίες του εξωτερικού, βλ. ενδεικτικά Γ. Λεοντσίνης 2000:381 κ.ε.

48. *Κυθηραϊκή Αυγή*, φ. 21 (12. 12. 1898), 4.

49. *Κύθηρα*, φ. 111 (7. 4. 1895), 2.

50. Πρβλ. Μ. Σέργης 2000:passim και 474 κ.ε.

51. *Κύθηρα*, φ. 111 (7. 4. 1895), 2.

52. Ο Στάης τους ευχαριστεί στο φ. 119 (10. 7. 1895), 8, για την δεύτερη αυτή «κάθοδό» τους στα Κύθηρα.

53. Για το χαρακτήρα, τις συνυποδηλώσεις και ό,τι σχετίζεται μ' αυτό, βλ. Μ.

βρίσκουν ενώπιόν τους ένα «έτοιμο» και «αυθορμήτως προσελθόν» για άλλο όμως σκοπό πλήθος, το οποίο προσπαθούν είτε να χειραγωγήσουν, είτε να παρουσιάσουν (προς εντυπωσιασμό) ως απόδειξη της δικής τους πολιτικής επιρροής. Η θρησκεία δηλ. χρησιμοποιείται κι εδώ ως πολιτικό μέσον σ' ένα άτυπο «δούναι και λαβείν» των δυο αλληλοσυμπληρούμενων συστημάτων εξουσίας, με αναπάντητο ακόμη το ερώτημα «ποιος εκμεταλλεύεται ποιον» σ' αυτό το παιχνίδι των διαπλοκών Εκκλησίας και πολιτικής. Είναι επιστημονικά μελετημένος ο ρόλος και η επίδραση της Εκκλησίας ως ιδεολογικού μηχανισμού του Κράτους, η «ελληνοποίησή» της, η σύνδεσή της με το Κράτος, η έξαρση της θρησκευτικής συμπεριφοράς κατά τον 19ο αι., ο «θρησκευτικός κραδασμός», του Κ. Θ. Δημαρά⁵⁴.

Εκφράσεις αυτού του φαινομένου παρατηρούμε και στις περιγραφές των *Κυθήρων*. Ό,τι ακολουθεί, η περιγραφή δηλ. των προεκλογικών επισκέψεων των υ.β. το 1895, συμπίπτουν με την πανηγυρι των Μυρτιδιών⁵⁵ και τη «γύρα» της εικόνας τους στο νησί.

Η συνοδεία των υ.β. αναγγέλει στους πανηγυριστές με ζητωκραυγές και πυροβολισμούς την άφιξή τους. Ο κόσμος εγκαταλείπει τις δεήσεις και σπεύδει να τους υποδεχθεί. Ο ανταποκριτής της εφημερίδας τολμά να μιλήσει, με υπερβολή βεβαίως, για ανθρωπινή λατρεία προς συγκεκριμένο υ.β. και την πλήρη μετάτροπή της θρησκευτικής λατρείας σε κοσμικό παραλήρημα: ... *Αι ζητωκραυγαί των κατερχομένων και η κίνησις των σπενδόντων προς υποδοχήν του κ. Στάη, μετέβαλον την σκηνήν από θρησκευτικής εις εκλογικήν. Αι γυναίκες εγκατέλειπον τας παρακλήσεις αυτών, εξήρχοντο της Μονής και ανέμενον τον αγαπημένον των (...). Αι γράϊαι γυναίκες τον ησπάζοντο μετά θρησκευτικής ευλαβείας, πολλοί ησπάζοντο τας χείρας του...*⁵⁶ Οι αντίπαλοι καθ' όλο το διάστημα, και κατά τη διάρκεια του εσπερινού, ζητωκραυγάζουν υπέρ της συμμαχίας τους και επισκέπτονται καθ' όλη τη νύκτα τους βουλευτές τους. Την επομένη, μετά το τέλος της λειτουργίας, οι υ.β. βγαίνουν στο προαύλιο της μονής. Τα συνθήματα φίλων και αντιπάλων δίνουν και παίρνουν⁵⁷. Η έγκαιρη εμφάνιση της αστυνομίας προλαμβάνει τα επεισόδια. Ακολουθούν ομιλίες των αντιπάλων βουλευτών, ενώ επευφημίες και ζητωκραυγές δονούν την ατμόσφαιρα της μονής⁵⁸. Μετά το πέρας των ομιλιών, η εικόνα της Παναγίας μεταφέρεται στις Καλοκαιρινές.

54. Βιβλιογραφία βλ. στο Μ. Σέργης 2000:421 (ειδικά την υποσημ. 157), και 422.

55. Για την ιστορία της μονής, βλ. ενδεικτικά Π. Τσιτσιλίας 1994:155-160.

56. *Κύθηρα*, φ. 105 (24. 2. 1895), 4.

57. *Κύθηρα*, φ. 105 (24. 2. 1895), 4.

Το ίδιο σκηνικό (που παρουσιάσαμε παραπάνω) επαναλαμβάνεται σ' όλα τα χωριά, στην καθιερωμένη από το 1851 «γύρα»⁵⁹. Στα Καστριτσιάνικα π.χ. μαγκουροφόροι και παλληκαράδες ενός συνδυασμού εμποδίζουν την είσοδο στο χωριό των αρχηγών του αντιπάλου κόμματος⁶⁰. Τα ίδια και στον Ποταμό. Οι απειλές έρχονταν διασταυρούμενες από παντού. Ο κόσμος άρχισε να πιστεύει ότι θα συμβεί αιματοχυσία: ... *Αι γυναίκες έκλαιον την πρωίαν της Παρασκευής και δεν ήθελαν ν' αφήσουν τους συζύγους και τους υιούς των να μεταβώσιν εις Ποταμόν. Εν τούτοις, περιεργός τις ανησυχία κατείχε την νήσον την ημέραν εκείνην, ως αν επέκειτο γενική τις συμφορά...*⁶¹ Η στρατιωτική αστυνομία παρατάχθηκε με όλη τη δύναμή της στο μέσον των δύο αντιπάλων κομμάτων και έτσι αποφεύχθηκε η επικείμενη σύρραξη⁶². Μόλις στο βήμα ανήλθε υ. β., μερίδα των αντιπάλων του ... *ήρχισε τα συρίσματα, τας φωνάς, οι κώδωνες των εκκλησιών εκρούοντο θορυβωδώς και πενθίμως, παληόπαιδα τινα του έσω δήμου ωρύοντο και επήδων εν προφανεί εξάψει παροδικής μόνον δυστυχώς μανίας, ώστε η φωνή του (...) επνίγη εν τω φοβερώ θορύβω (...).* Κατόπιν δε κοινής συνεννόησης ... *απεφάσισαν να διαλύσωσι την διαδήλωσιν...*⁶³ Την επομένη στα Λογοθετιάνικα επεκράτησε σχετική τάξη⁶⁴, όχι όμως και την μεθεπομένη στο Μυλοπόταμο, όπου ... *η δι' όλων των κωδώνων του χωρίου γενομένη πένθιμος κωδωνοκρουσία, ο θόρυβος όστις εγένετο διά κενών τενεκέδων πετρελαίου και άλλων θορυβοποιών οργάνων (...) πάσα προσπάθεια προς επαναφοράν της τάξεως επνίγετο τέλειον εν μέσω της απεριγράπτου οχλοβοής...*⁶⁵ Ανάμεσα στις άλλες ακρότητες οπαδός κάποιου υ.β. επιχειρεί να πυροβολήσει κατά του πλήθους, αλλ' αποπλίζεται εγκαίρως⁶⁶. Ο επόμενος σταθμός ήταν τα Φατσάδικα, αλλά η αστυνομία σε συνεννόηση με την επισκοπική επιτροπή διέταξε να φύγει η εικόνα νωρίτερα από εκεί, να περάσει απ' όλα τα χωριά εντός της ημέρας, και να καταβεί αυθημερόν στη Μονή. Έτσι εματαιώθησαν τα υπολειπόμενα πανηγύρια, και ιδίως αυτό των Μυρτιδίων⁶⁷.

Η εφημερίδα *Κύθηρα* δεν αποδέχεται αυτήν την πολύ γνωστή μέχρι και σήμερα πρακτική των υ.β. να μεταβάλουν τη λατρεία ...

59. Πρβλ. Μ. Πετρόχειλος 1940:89.

60. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 2.

61. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 2.

62. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 3.

63. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 3.

64. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 3-4.

65. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 4.

66. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 4.

εις πολιτικές διαδηλώσεις. Τούτο δεν έπρεπε να επιτραπή.⁶⁸ ο εκδότης της όμως αποδίδει την αποκλειστική ευθύνη στον «αντίπαλο» συνδυασμό, ότι δηλ. επιθυμεί να εκμεταλλευθεί προς ίδιον όφελος τις πολυπληθείς θρησκευτικές συγκεντρώσεις.

Τα επινίκια

Όπως την έναρξη, έτσι και τη λήξη της ψηφοφορίας τη δήλωνε ο κήρυκας. Ο ίδιος, λίγες ώρες πριν τη λήξη, περιέρχονταν την πόλη ή το χωριό και καλούσε να ψηφίσουν όσοι δεν είχαν ακόμη ασκήσει το εκλογικό τους δικαίωμα. Μετά το πέρας της ψηφοφορίας ο αστυνομικός διοικητής τοποθετούσε φρουρούς γύρω από το δημοτικό σχολείο που διενεργούνταν η εκλογή, σε κάθε επίκαιρο σημείο του, από το οποίο θα μπορούσε να προσβληθεί αυτό, και να αποτολμηθεί ... η ανατροπή των καλπών⁶⁹. Ο κήρυκας επίσης ανακοίνωνε τα αποτελέσματα, τις λευκές ή μαύρες ψήφους ενός υποψηφίου. Από τότε άρχιζαν τα επινίκια. Οι επιτυγχόντες βουλευτές καλούσαν τους φίλους τους για ... να θυσιάσωσιν εν συμποσίω τα περισσεύματα των εκλογικών δαπανών...⁷⁰ Αυτοί οι ίδιοι αναλαμβάνουν φυσικά την προμήθεια των τροφίμων και την όλη προετοιμασία. Το ίδιο βράδυ ήταν αναπόφευκτα πλέον τα μικροεπεισόδια. Μερικοί φίλοι των βουλευτών ατακτούν και παρενοχλούν τους καθήμενους στα καφενεία αντιπάλους. Τους διαλύουν βιαίως οι φιλήσυχοι πολίτες: ... Ήρκεσαν δε ολίγοι ραβδισμοί και η εμφάνις της αστυνομίας ίνα τρέψωσιν εις άτακτον φυγήν τους ατάκτους εορταστάς⁷¹.

Ο χαρακτήρας των εκλογών στα Κύθηρα

Έχει γραφεί ότι οι εκλογές κατά τα τέλη του 19ου αι. και των αρχών του 20ου ήταν ένα πανηγύρι, «... ένα γλεντοκόπι ατέλειωτο, τρελλό, από Λαμπρή και καρναβάλι μαζί, με χορούς μα και καυγάδες, που πολλοί καταντούσαν σε μάχες με πληγωμένους και σκοτωμένους»⁷². Αυτή η γενικευτική εικόνα προβάλλει από τη μέχρι τώρα παράθεση των δεδομένων και για τα Κύθηρα. Οι εκλογές ήταν ένα ξεχωριστό γεγονός. Ήταν μια άλλου είδους γιορτή, έκτακτη αυτή, ένα διάλειμμα στην καθημερινότητα του λαϊκού ανθρώπου, ο οποίος επινοεί και σ' αυτή την περίπτωση, όπως δηλ. στις

68. Κύθηρα, φ. 113 (21. 4. 1895), 2.

69. Κύθηρα, φ. 119 (10. 7. 1895), 4.

70. Κύθηρα, φ. 115 (15. 5. 1895), 2.

71. Κύθηρα, φ. 115 (15. 5. 1895), 2.

θεσμοθετημένες γιορτές του, μια νέα ποιητική βίωση του χρόνου του, με νέα δρώμενα και σύμβολα, κ.ά. Συμμετείχε σε μια γιορτή με διάθεση συμμετοχής, σ' ένα θέαμα που τον διασκέδαζε, του δημιουργούσε επιπλέον ένα αίσθημα αυτοπραγμάτωσης, ταυτιζόμενος με τον βουλευτή του και αντλώντας απ' αυτόν αναγνώριση και κύρος, όταν τον σήκωνε π.χ. στα χέρια, όταν τον ξεπροβόδιζε για το χωριό του, όταν απολάμβανε στην πλούσια κατοικία του το «εκλογικό» έδρασμα. Βεβαίως πολλοί συμμετείχαν σ' αυτά με απώτερο σκοπό την ισχυροποίηση των δεσμών τους με τον υ. β. και την ανανέωση της άτυπης σύμβασής τους. Διαχρονικό φαινόμενο...

Δεν θα πρέπει βεβαίως να παραλειφθούν οι τυχόν αρνητικές επιπτώσεις των εκλογών επί της κοινωνικής συνοχής των Κυθηρίων στη συγκεκριμένη περίοδο και οι μακρόσυρτες επιπτώσεις τους στην όλη πολιτική συμπεριφορά τους μέχρι σήμερα. Οι αναπόφευκτες δυσαρμονίες που επέφεραν στο συλλογικό σώμα πιθανώς να μην μπόρεσαν τελικά να πλήξουν εις βάθος τις ενοποιητικές αντίρροπες δυνάμεις της κοινωνίας του νησιού. Δείγμα αυτών των κοινωνικών τριγμών: ... *Ο φανατισμός αμφοτέρων των κομμάτων ήχθη εις το κατακόρυφον. Ιερεύς φίλος του Καλούτση είδε την εκκλησίαν αυτού έρημον πιστών· διότι ολόκληρον το χωρίον προτιμά τον Στάνη. Εν πολλαίς οικογενείαις εμφιλοχωρεί δυστυχώς η έχθρα διά το αντίθετον των πολιτικών συμπαθειών. Εις Καρβουνάδες την ημέραν του Μεγάλου Σαββάτου ηγνήθησαν οι κρεοπώλαι να πουλήσουν κρέας εις τον υβριστήν δικολάβον. Εν Μυλοποτάμω ο κρεοπώλης Μαθιός ηναγκάσθη να φορτώση τα σφάγια του διά τον Ποταμόν ουδενός Μυλοποταμίτου αγοράσαντος παρ' αυτού κρέας...*⁷³

Η Ένωση αναμφισβήτητα προξένησε ρήγματα στην πολιτική και κοινωνική ζωή της Επτανήσου γενικότερα, αλλά και στη συμπεριφορά των βουλευτών της ειδικότερα. Η μελέτη των τοπικών εφημερίδων της περιόδου αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα για την εξαγωγή συμπερασμάτων, σχετικών πλέον με αυτήν καθ' εαυτήν την ουσία των εκλογών και την σκοποθεσία τους. Η 30ετής συμμετοχή των Επτανήσων στην εξουσία, η αποδυνάμωση των ιδεολογικών συγκρούσεων και η αντικατάστασή τους από «φθηνά» πελατειακού χαρακτήρα συνθήματα και «οράματα», ο ιδεολογικός συμφυρμός με την «ελλαδική» πολιτική σκηνή, η διεύρυνση των αντιθέσεων (με αιχμή του δόρατος τα μικροτοπικά συμφέροντα) είναι πανταχού παρόντα⁷⁴. Είναι το σημαντικότερο ίσως χαρακτηριστικό των εκλογών αυτήν την περίοδο.

73. *Κύθηρα*, φ. 111 (7. 4. 1895), 3.

74. Πρβλ. Δ. Κατηφόρη 1984:109.

Σύμβολα και «περιφερόμενα μοτίβα»

Σκοπός αυτής της ενότητας είναι να παρουσιάσουμε τις αναλογίες που παρουσιάζουν τα εκλογικά δρώμενα με άλλες, διαφορετικές, λαϊκές εκδηλώσεις, οι οποίες αναλογίες αποδεικνύουν τη θαυμαστή ικανότητα του λαϊκού ανθρώπου να προσαρμόζει συστατικά στοιχεία κάποιων εθίμων σε άλλα έθιμα, ακόμη και εντελώς διαφορετικά μεταξύ τους, το θαυμαστό δηλ. «παιχνίδι των πολλών από τα λίγα».

α. Η σημαία και η σάλπιγγα⁷⁵

Είναι το έμβλημα του υποθετικού στρατού των οπαδών, «σημείο» κατάκτησης, νίκης⁷⁶. Με αυτήν υποδέχονται τον υ.β. στο λιμάνι, μ' αυτήν εισέρχονται στην πόλη με ζητωκραυγές και μουσικά όργανα. Πολλές φορές είναι η ελληνική σημαία, συνδεδεμένη ως γνωστόν, ως πάγιο ιδεολογικό στοιχείο, με τους Ελληνικούς αγώνες και οραματισμούς και με τη θρησκευτική λαϊκή πίστη⁷⁷. Είναι συνήθως ένα λευκό τετράγωνο πανί· δεν φέρει εμβλήματα, αρκεί η σημειολογία της, είναι αφ' εαυτής και αποτρεπτικό σύμβολο, με τα «μαγικά» μέσα που εμπεριέχει ο συμβολισμός της. Κάποτε οι λέξεις-συνθήματα (γραμμένα επάνω της) ενισχύουν την αισιοδοξία των «φιλίων δυνάμεων». Σε μια περίπτωση αναφέρονται π.χ. «Ζήτω η ανεξαρτησία του λαού»...⁷⁸ Ο «στρατός» λοιπόν των οπαδών βαδίζει προς την πόλη με σκοπό να εκπορθήσει το φανταστικό κάστρο του εχθρού. Με τη σημαία αργότερα θα επισκεφτούν τον υ.β. στην πόλη, ή θα τον ακολουθήσουν στην περιοδεία του, για «νέες κατακτήσεις». Οι ενέργειες αυτές παρουσιάζουν αναλογίες με τη «μυμητική αρπαγή» π.χ. της νύφης κατά τη διαδικασία του γάμου σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας⁷⁹ ή με κάποιες πολεμικές σκηνές των Απόκρεω⁸⁰.

β. Ρύζι, κουφέτα, άνθη, μυρτιά⁸¹

Οι συνειρμοί στο άκουσμα αυτών των λέξεων είναι αυτονόητοι: μάς παραπέμπουν στον γάμο. Τον υ.β. ραίνουν κορίτσια και γυναίκες

75. Πρβλ. Μ. Σέργης 1998:99-100.

76. Τζ. Κούπερ 1992:456.

77. Πρβλ. Μ. Βαρβούνης 2000:202.

78. *Κύθηρα*, φ. 109 (24. 3. 1895), 2.

79. Ελ. Αλεξάκης 1990:35-36.

80. Βλ. π.χ. Μ. Ψαρράς 1994· Μ. Σέργης 1994: 430 κ.ε.

81. Πρβλ. Μ. Σέργης 1998:103.

με άνθη, ρύζι και κουφέτα⁸², όλες μαγικές τελετουργικές κινήσεις: στο γάμο ρίχνουν άνθη για ανθηρή ζωή και γονιμότητα (στοιχεία ζωής, ανάστασης, βλάστησης, γονιμότητας)⁸³, ρύζι για να «ριζώσει» το νέο ζευγάρι-παρετυμολογώντας το ρύζι από το *ριζώνω* -, και κουφέτα για να έχει γλυκειά τη συζυγική του ζωή⁸⁴. Έτσι κι εδώ: εύχονται να «ριζώσει» ο βουλευτής τους, να εκλεγεί δηλ. πρωτίστως, αλλά και να είναι γλυκός μαζί τους, να τους «κάνει τα χατίρια», όπερ σημαίνει ανατροφοδότηση των πελατειακών σχέσεων μέσα και από λαϊκές, μαγικές ποιητικές χειρονομίες...

Η μυρτιά (περισσότερο από αλλού) θεωρείται στα Κύθηρα αγιασμένο φυτό, επειδή μέσα σ' αυτήν βρέθηκε η αγία εικόνα της Μυρτιδιώτισσας. «Μυρτιά μου χρυσοπράσινη, της εκκλησιάς στολίδι/χωρίς εσέ δε γίνεται κανένα πανηγύρι» τραγουδά ο πιστός Κυθήριος. Συνδεδεμένη άρρηκτα με τη δάφνη σήμαινε, όπως κι εκείνη, ανέκαθεν χαρά, συμμετοχή στον πανηγυρισμό, ευεξία σωματική και ψυχική, ήταν νικητήριο σύμβολο⁸⁵. ✓ Η παρουσία της στα εκλογικά «δρώμενα» οπωσδήποτε συνδέεται με την ποθούμενη χάρη της Παναγίας που μέσω του «ιερού» φυτού της προστατεύει τους υ.β. Ένα καθαρά δηλ. νικητήριο σύμβολο περιβεβλημένο με θρησκευτικά χαρακτηριστικά.

γ. Το «σήκωμα στα χέρια» των υ.β.⁸⁶

Οι άνδρες, όπως προαναφέρθηκε, κατά την αποβίβαση του υ.β. στο νησί τον άρπαζαν και τον μετέφεραν στην πόλη στα χέρια ή στους ώμους τους. Η παραπάνω λαϊκή εκδήλωση, «... κατάγεται από τις «ανακηρύξεις» των φυλετικών αρχηγών και την οδήγηση (καταξίωσή τους) στο θρόνο (...). Το ίδιο σήκωμα-αποθέωση δέχονταν κι' οι στρατηγοί των Ρωμαίων, το ίδιο χαίρονται να πάθουν σήμερα κι οι οποιοιδήποτε ήρωες του πλήθους (ποδοσφαιριστές, ηθοποιοί κ.ά.) εκτός από τους πολιτικούς».⁸⁷

δ. Ο θόρυβος⁸⁸

Τον είδαμε παρόντα σε πολλά δρώμενα, αλλά και μετατρεπόμενο σε διαφορετικά μεταξύ τους περιεχόμενα, αναλόγως της κάθε φο-

82. Βλ. *Κύθηρα*, φφ. 105 (21. 2. 1895), 2 και 3· 112 (11. 4. 1895), 4· κ.ά.

83. Βλ. ενδεικτικά Τζ. Κούπερ 1992:45-47, 557· L. Benoist 1992:82-83 ή κ.ά.

84. Βλ. Στίλπ. Κυριακίδης 1938-48:512.

85. Πρβλ. Μ. Βαρβούνης 2000:202-203.

86. Πρβλ. Μ. Σέργης 1998:103-104.

87. Δ. Λουκάτος 1963:69.

ρά διαφορετικής του χρήσεως μέσα στον κύκλο των δρωμένων⁸⁹.

Κατά την άφιξη του υ. β. οι κρότοι του πυροβόλου, των «μάσκουλων», των δυναμιτών, των πυροβολισμών δονούν την ατμόσφαιρα. Ο θόρυβος εδώ είναι αποτρεπτικό στοιχείο των πάσης φύσεως κακών πνευμάτων και επίβουλων δυνάμεων, μέσον εκφοβισμού τους, όπως δηλ. τον συναντούμε σε πάμπολλες άλλες λαϊκές εκδηλώσεις (π.χ. γάμος, πυροβολισμοί κατά την ώρα της στέψης ή τη νύχτα της Ανάστασης, κ.ά.). Εκμαιεύεται δηλ. με τη μαγική αυτή ενέργεια το αίσιο τέλος του προεκλογικού αγώνα, αφού «τα κακά πνεύματα» (βλ. «αντίπαλοι») θα κατατροπωθούν και θα εκδιωχθούν με τον εκκωφαντικό θόρυβο.

Τον παρακολουθήσαμε όμως και ως στοιχείο αποδοκιμασίας του αντιπάλου. Τα κυρίως θορυβοποιά στοιχεία ήταν ο ανθρώπινος λόγος (γιουχαΐσματα, συνθήματα, αποδοκιμασίες), οι κενοί τενεκέδες πετρελαίου, οι πένθιμες κωδωνοκρουσίες των εκκλησιών, που αισθητοποιούν εν μέρει την μετεκλογική «κηδεία» του ηττημένου κόμματος (βλ. παρακάτω, στ.), κ.α.⁹⁰

ε. Το άναμμα των πυρών

Οι γυναίκες των χωριών ... Έτρεχον προς τους βράχους και τας κορυφάς των ορέων, ήναπτον πυράς και εξητωκραύγαζον και αυταί!⁹¹ Η ερμηνεία του ανάμματος των πυρών μπορεί -φρονούμε- να ερμηνευθεί εδώ πολυποικίλα, αφού εξ ορισμού ο συμβολισμός της φωτιάς είναι πολυσθενής⁹². Κατά πρώτον μπορεί να θεωρηθεί κατάλοιπο των αρχαίων φρυκτωριών: οι γυναίκες μεταδίδουν στο επόμενο χωριό την είδηση της εκεί επικείμενης αφίξεως του βουλευτή. Πιθανώς να έχουμε ένα τέτοιο ιστορικό κατάλοιπο. Πάντως μάς φαίνεται ορθότερη η λαογραφική του ερμηνεία, με γνωστή τη διπλή (κατά J. Frazer τουλάχιστον) λειτουργία αυτού του συμβόλου⁹³, ηλιακή και εξαγνιστική. Οι φωτιές που ανάβονται δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μιμητική μαγεία, που στοχεύει να εξασφαλίσει τον απαραίτητο εφοδιασμό ηλιακού φωτός για όλη την πλάση και να ενθαρρύνει τις δυνάμεις του φωτός και του καλού. Μιμούνται δηλ. επί γης την επί του ουρανού μεγάλη πηγή φωτός και θερ-

89. Πρβλ. Μ. Μερακλής 1986:16.

90. Βλ. *Κύθηρα*, φ. 115 (15. 5. 1895), 1.

91. *Κύθηρα*, φ. 105 (21. 2. 1895), 3.

92. Ίσως να μην αποκλειστεί και ο καθαρά χρηστικός ρόλος της φωτιάς, ως πηγής φωτός. Ο Χ. Κοριζής (1974:232) αναφέρει ότι οι υ.β. «... όταν ήρχοντο ή έφευγον νύκτα, οι πολιτικοί των φίλοι ήναβον φωτιές».

μότητος⁹⁴. Από την άλλη μεριά, μάλλον πλησιέστερα προς τη δική μας τελική ερμηνεία, υποστηρίζεται ότι οι τελετές της φωτιάς είναι τελετές εξαγνισμού, που κατακαίουν όλα τα κακά πνεύματα, τις επίβουλες δυνάμεις και όλες τις προερχόμενες απ' αυτά βλαβερές επιρροές (πρβλ. πρόχειρα τις φωτιές του άη-Γιάννη, των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς, των Απόκριων, των αρχών του Σεπτεμβρίου, κ.ά.). Είναι επίσης διαβατήριες (rites de passage), μάς περνούν δηλ. από μία εποχή σε μια άλλη, για τις οποίες μάλιστα υπάρχει η πίστη πως αν αναφτούν σε ψηλό γενικά μέρος, μπορούν να επιδράσουν ευεργετικά σ' ολόκληρη την περιοχή που φωτίζουν ή όπου γίνεται ορατή η λάμψη τους⁹⁵. Αυτά μάλλον επιδιώκουν οι γυναίκες των Κυθήρων, τη μαγική εξολόθρευση του κακού, εννοουμένου εδώ με την μορφή των αντιπάλων, και το πέραςμα σε μια νέα εποχή, με νίκη του «ημετέρου» συνδυασμού.

στ. *Η μετεκλογική «κηδεία»*⁹⁶

*Ο πολιτικός θάνατος των ημερών έχει κλείσει τα βλέφαρα του τε Καλούτση και Κορωναίου. Νεκρυναστάσεις από τον καιρόν του Λαζάρου δεν είδεν πλέον ο κόσμος· τους τεθνεώτας ένα μόνον δύναται ο κόσμος να πράξη· να τους κηδεύση οπωσδήποτε εν πομπή· εις τοιαύτην τινα πολυδάπανον πολιτικήν κηδείαν πρόκειται να παραστώμεν την ερχομένην Κυριακήν...*⁹⁷ Έτσι υπαινικτικά οριοθετεί το θέμα ο εκδότης των *Κυθήρων*, χωρίς κάποια ιδιαίτερη περιγραφή. Φανταζόμαστε πάντως από ανάλογες λαϊκές εκδηλώσεις, ότι οι νικητές κατασκεύαζαν ένα φέρετρο, το οποίο περιέφεραν στο χωριό με συνθήματα, φωνές, παρωδιές ψαλτικής και περιπαικτικά σχόλια.

Ο συμβολισμός του εθίμου είναι σαφής: όπως κηδεύονται οι νεκροί και κάθε αντικείμενο που πέρασε πλέον σε αχρηστία, έτσι εικονικά πρέπει να κηδευθούν και οι «πολιτικά νεκροί». Η επέκτασή του είναι διεθνής και η κατάγωγή του πανάρχαιη. Κατάγεται πιθανώς από τα Καρναβάλια⁹⁸, αφού σ' αυτά καίνε ή σκοτώνουν και ενταφιάζουν τον Καρνάβαλο⁹⁹, για να εξασφαλίσουν με μαγικό τρόπο μια καλύτερη περίοδο ζωής. Το ηττημένο κόμμα, ως κακό

94. Βλ. J. Frazer 1990-98: τ. Δ', 220.

95. Πρβλ. Δ. Λουκάτος 1981:50-51.

96. Πρβλ. Μ. Σέργης 1998:102-103.

97. *Κύθηρα*, φ. 113 (21. 4. 1895), 4. Πρβλ. στην ίδια εφημερίδα, φ. 119 (10. 7. 1895), 1.

98. Δ. Λουκάτος 1963:70.

99. Βλ. ενδεικτικά J. Frazer 1990-94: τ. Β', 240 κ.ε.· Μ. Eliade 1981:288 κ.ε.· Β.

πνεύμα, πρέπει να εξαφανισθεί, να ταφεί για να μην ξαναναστηθεί, να μη μείνει τίποτε από την ιστορία του¹⁰⁰.

Η πολεμική των εφημερίδων

Στην τελευταία αυτή ενότητα προσπαθούμε να καταδείξουμε τις μεθοδεύσεις, τα σύμβολα, τους κώδικες, τα πλαίσια αναφοράς που διαμορφώνονται από τις τρεις εφημερίδες του νησιού στην προσπάθειά τους να γίνουν οι *image makers* των προστατών τους βουλευτών, το πώς διαμορφώνουν (διατηρώντας ή παραμορφώνοντας) τη σχέση των συμπατριωτών τους με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής τους. Όλες οι πρακτικές που μετέρχονται (διαχρονικής όντως υφής), είναι ενδιαφέρουσες.

Η πολεμική της εφημερίδας *Κύθηρα* εναντίον των αντιπάλων της διαφοροποιείται. Άλλης υφής είναι η εναντίον του Καλούτση, άλλη η εναντίον του Κορωναίου. Για τον πρώτο, η πολεμική της αναλώνεται στο πολιτικό του ήθος, στο άστατο δηλ. πολιτικό παρελθόν του, χαρακτηριστικό, όπως προειπώθηκε, της όλης λειτουργίας των κομμάτων και του κοινοβουλευτισμού, και στην όλη ηθική του συμπεριφορά κατά τον προεκλογικό αγώνα. Ο Διον. Καλούτσης, ιατρός το επάγγελμα, εκλέχθηκε το 1892 υπό την Τρικουπική σημαία. Δυσανεστήθηκε ... *μόνον ένεκα προσωπικών ρουσφετιών* και εντάχθηκε στο ραλλικό κόμμα¹⁰¹. Μετά τις εκλογές του 1895 και την επανεκλογή του ... *ωμολόγησεν πίστιν και αφοσίωσιν εις την Κυβέρνησιν. Ησπάσθη τας αρχάς του δηλιγιαννικού κόμματος και εβαπτίσθη δηλιγιαννικός!*¹⁰² γεγονός που επισείει τη σφοδρή και συνεχή κριτική των *Κυθήρων*¹⁰³. Η κριτική της επικεντρώνεται ως εκ τούτου στην καταδίκη του πλέγματος των πελατειακών σχέσεων που συνάπτει με τους ψηφοφόρους του¹⁰⁴ και στην στάση του έναντι δύο σοβαρότατων κοινωνικο-οικονομικών ζητημάτων που ενδιέφεραν τα Κύθηρα (βλ. παρακάτω). Όσον αφορά τις πελατειακές του σχέσεις εκτός από τις πάμπολλες γενικές αναφορές της στο θέμα (... ο λαός δεν παραχωρεί το δικαίωμα της ψήφου του ... *χάριν μιας ιατρικής επισκέψεως*¹⁰⁵ ή ... *ενιαχού επισείει το μορ-*

100. Πρβλ. Δ. Λουκάτο 1963:70.

101. *Κύθηρα*, φ. 103 (9. 2. 1895), 2.

102. *Κύθηρα*, φ. 121 (24. 7. 1895), 2.

103. Βλ. όλα τα μετά το 121 φύλλο κύρια άρθρα της εφημερίδας. *Τρικουπικο-ραλλικοδελιγιαννικό* τον αποκαλεί στο φ. 134 (2. 11. 1895), 1.

104. Για τον ευνοούμενό της Στάη φυσικά ουδέν σχετικό αναφέρει, θέμα που επισημαίνουν πολλές φορές οι «αντίπαλες» εφημερίδες. Βλ. π.χ. *Κυθηραϊκή Αυγή*, φ. 26 (27. 2. 1899), 2.

μολύκειον των ευεργεσιών και των επισκέψεών του¹⁰⁶) παραθέτει και πειστήρια της συναλλαγής : μετά τις εκλογές ο Καλούτσης φέρεται να ζήτησε από ευνοηθέντες απ' αυτόν ψηφοφόρους (αντιθέτους όμως πολιτικά, και οι οποίοι δεν τον ψήφισαν), να του επιστρέψουν τα οφειλόμενα από επισκέψεις και φάρμακα. Μία απ' αυτές αναφέρει :

Ο Ι. Χ. Κ. εις ιατρόν Δ. Καλούτσην δούναι
Διάφορα φάρμακα κατά καιρούς χορηγηθέντα
εις οικογένειάν του δρ. 25
3 επισκέψεις το παρελθόν έτος προς δραχμάς πέντε εκάστη δρ. 15

δρ. 40

Ο ιατρός Δ. Καλούτσης¹⁰⁷

Το πολιτικό ήθος του Καλούτση διακρίνει –κατά την εφημερίδα πάντα– η δυσφήμιση του αντιπάλου, είναι ένας συκοφάντης και υβριστής : αυτός και οι οπαδοί του ... διέδωσαν και εκήρυξαν δημόσια ότι ο κ. Στάης έφερεν εκ Κρήτης παλληκαράδες να δολοφονήσωσι τους εν συνδυνασμί υποψηφίους! Μυσαρωστέρα και κακοηθεστέρα συκοφαντία αδύνατον να εξευρεθί¹⁰⁸. Η υβριστική του συμπεριφορά, ελλείπει πολιτικού λόγου και επιχειρημάτων, στρέφεται κατά του πολιτικού λόγου του Στάη και του Τρικούπη¹⁰⁹.

Η διαμάχη όμως έχει και πολιτικά κριτήρια, τα οποία είναι τα μοναδικά στοιχεία πολιτικού λόγου που ενθυμίζουν τους πρώτους μετά την Ενσωμάτωση πολιτικούς αγώνες των Επτανήσιων/Κυθηρίων: αφορούν τη στάση του στα θέματα της φορολογικής ή μη αφομοίωσης της Επτανήσου με την λοιπή Ελλάδα¹¹⁰ και της κα-

106. Κύθηρα, φ. 111 (7. 4. 1895), 3.

107. Κύθηρα, φ. 115 (15. 5. 1895), 1.

108. Κύθηρα, φ. 109 (24. 3. 1895), 2. Πρβλ. σελ. 3-4.

109. ... Δυστυχώς δι' αυτόν ήρξατο ευθύς αμέσως δια κατηλικών ύβρεων κατά πάντων. Ύβρισε πρώτον τον κ. Τρικούπη, αποκαλών αυτόν αγόρτην, προδότην και καταστροφέα του έθνους, μετά τούτον ύβρισε τον κ. Στάην και ολόκληρον την οικογένειαν αυτού δι' ύβρεων μόνον από του στόματος τοιούτου ανθρώπου δυναμένων να εξενεχθώσιν. Αλλ' εκείνο το οποίον εξήγειρε την κοινήν αγανάκτησιν ήτο η ύβρις καθ' ολοκλήρον του λαού της γείτονος, της αδελφής μεγαλονήσου Κρήτης ους απεκάλεσεν «μπουρμάδες Κρητικούς». Η ύβρις αυτή η απευθυνομένη καθ' ολοκλήρον Λαού προκάλεσε την αγανάκτησιν πάντων των παρευρισκομένων, οίτινες συνδέονται αδελφικώς μετά των γενναίων Κρητών, ους καθ' εκάστην φιλοξένως υποδέχονται και περιποιούνται οσάκις, είτε μοιραία σύμπτωσις, είτε ζήτησις εργασίας οδηγεί ενταύθα. Στην εφημ. Κύθηρα, φ. 109 (24. 3. 1895), 3.

110. Βλ. ενδεικτικά τα φφ. 96 (22. 12. 1894), 1-2· 103 (9. 2. 1895), 1, 2· 105 (24. 2. 1895), 4, 6· 112 (14. 4. 1895), 2-3· κ.ά. Εκτενή σχετική βιβλιογραφία βλ. Δ. Κατη-

τάργησης των διαπυλίων τελών¹¹¹: ... *Ιδία φρίκην προξενεί ημίν, και πάσι τοις Κυθηρίοις, η προδοτική αυτού πορεία κατά την επιψήφισιν του νομοσχεδίου περί καταργήσεως των διαπυλίων τελών ...*¹¹² Αυτή εξ άλλου είναι γενικά και η πολιτική «γραμμή» που επιλέγει να ακολουθήσει ο Στάης καθ' όλο τον προεκλογικό του αγώνα, να προβάλλει δηλ. τις θέσεις και τον αγώνα του για τα παραπάνω ζητήματα.

Η πολεμική κατά του Γ. Π. Μπέλου-Κορωναίου (συνεχής και λυσσαλέα) επικεντρώνεται σε ζητήματα ηθικής του ίδιου και του πατέρα του Πολυχρόνη. Είναι καθοριστική κι εδώ η έννοια της εντοπιότητας¹¹³, όπως την εκλαμβάνει η εφημερίδα.

Αν η συγκρότηση του «τοπικού» και κυρίως η ένταξη σ' αυτό πρωτίστως διαμεσολαβείται από τις «πρωταρχικές δομές» της κοινωνικής οργάνωσης (αιματοσυγγένεια, φιλία, αγχιστεία, κ.ά.) εδώ υπάρχει πρωτίστως η αιματοσυγγένεια και κάποια στοιχεία που συνδέονται με την τοπικότητα ως χώρο, μια και ο χώρος είναι κυρίαρχο σύμβολό της¹¹⁴. Ο Κορωνάιος-Μπέλος (κατά την εφημερίδα) δεν γεννήθηκε στα Κύθηρα, είναι ξενομπάτης, «*ψευδοκυθήριον*» τον αποκαλεί αλλού¹¹⁵, αφού ... *δεν εγεννήθη εν Κυθήροις· δεν ανετράφη εκεί, δεν την πονεί την πατρίδα μας, διότι χθες μόλις την είδε και υπέδραμε κατ' αυτής ίνα την εκμεταλλευθή ...*¹¹⁶ Τον κατηγορεί λοιπόν κυρίως επειδή ο εν λόγω βουλευτής είναι «*ξένος και παρείσακτος*»¹¹⁷, και μάλιστα (με σαφή τη χροιά του κοινωνικού ρατσισμού) «*ο ξένος διοπτροφόρος*»¹¹⁸. Έχουμε λοιπόν εδώ μια ακόμη περίπτωση τού να θεωρείται η τοπική κοινωνία του νησιού ως «μητέρα των παιδιών της». Κυθήριοι είναι, και έχουν δικαίωμα ταύτισης με τα Κύθηρα, μόνον όσοι έχουν γεννηθεί εκεί. Επιπλέον, ο Κορωνάιος-Μπέλλος δεν έχει στα γεωγραφικά όρια του νησιού κατοικία και περιουσία, δεν έχει δηλ. (με κοινωνιολογικούς όρους) «*νοικοκυριό*», πρωτεύουσας σημασίας όρο για τη συμμετοχή στο «τοπικό», αλλά ούτε ιερά και όσια: (... *εις όν [τόπον] ούτε οίκον έχει, ούτε χωράφιον, ούτε συγγενείς έχει· ουδέ τι ιερόν ή όσιον τον*

111. Τα μεταξύ των Δήμων τελωνεία, με αντιστάθμισμα μικρή φορολογία στις οικοδομές, μέτρο που μάλλον ευνοούσε τις χαμηλές κοινωνικές τάξεις (Χ. Κοριζής 1974:204). Βλ. τη θέση της εφημερίδας *Κύθηρα* για το ζήτημα στο φ. 97 (29. 12. 1894), 1-2.

112. *Κύθηρα*, φ. 103 (9. 2. 1895), 2.

113. Για τον όρο και τις άτυπες, εθιμικές χρήσεις του βλ. Ευ. Παπαταξιάρχης 1990, με τη σχετική ξενόγλωσση βιβλιογραφία· Β. Νιτσιάκος 1997:65 κ.ε.· κ.ά.

114. Βλ. Ευ. Παπαταξιάρχης 1990:343.

115. Στο φ. 107 (10. 3. 1895), 4.

116. *Κύθηρα*, φ. 104 (16. 2. 1895), 3.

117. *Κύθηρα*, φ. 109 (24. 3. 1895), 4. Πρβλ. φ. 118 (19. 6. 1895), 1.

συνδέει προς αυτόν. Προς ενίσχυση της θέσης της η εφημερίδα φτάνει σε σημείο μερικές φορές να υπερασπιστεί τον αντίπαλό της Καλούτση για να ενισχύσει τον εναντίον του Κορωναίου μένος της: ουδείς εκάκισε τον Καλούτση για το συνδυασμό του προς «εξωδημότη», αφού ... και οι του έξω και οι του έσω δήμου είνε Κυθήριοι. Πάντες τον εκάκισαν διά τον συνδυασμόν του προς μη Κυθήριον¹¹⁹.

Τον Κορωναίο «κυνηγά» επίσης το παρελθόν του πατέρα του («αμαρτίαι γονέων ...»), σύνθηδες όπλο των αντιπάλων πολιτικών: όχι μόνο η διατυπωμένη γνώμη του, προσβλητική για τους Κυθηρίους (... είναι γνωστή δε η παροιμιώδης καταστάσα ρήσις του μεταστάντος Πολυχρόνη «σκότωνε ένα Τσιριγώτη και πλήρωνε ένα σελήνι», ην πλείστοι έτι, και ημείς αυτοί, από του στόματός του ηκούσαμεν¹²⁰), αλλά και η όλη του ηθική «πολιτεία», κατά την άποψη πάντα της εφημερίδας, ήταν μεμπτέα¹²¹. Σε πολλά σημεία μάλιστα η κριτική γίνεται δηκτικότερη¹²².

Χαρακτηριστική είναι, τέλος, μια ακόμη εναντίον του κατηγορία, διαχρονικής ισχύος, η οποία όμως τη δεδομένη ιστορική περίοδο είχε ειδική βαρύτητα: κατά την επιστράτευση του 1885 ο Κορωναίος ... *εμψχανάτο λόγους απαλλαγής εκ των τάξεων του στρατεύματος, όπως απόσχη της υποχρεώσεώς του¹²³*. Συνεπώς, δεν είναι πατριώτης, δεν εμφορείται από τη Μ. Ιδέα, ... *δεν είναι λοιπόν Κυθήριος ο υιός τοιούτου Κυθηρίου, ο μέχρι χθες έτι αγνοών την πατρίδα του δικηγόρος του Πειραιώς¹²⁴*. Ακόμη και υποθετικές συμπεριφορές του προμαντεύει η εφημερίδα: μετά την εκλογή, ... *δεν αμφιβάλλομεν, ότι παρακάμπτων τον Μαλέαν θα εκτεινή μακρόθεν τας δύο του παλάμας προσβλητικώς κατά τον τόπου¹²⁵*.

Η Φωνή των Κυθήρων των Αλβανάκη-Κορωναίου προβάλλει φυσικά τον δεύτερο, και έχει ως κύριο αντίπαλό της τον Στάη. Η στρατηγική της στρέφεται γύρω από το θέμα των ανεκπλήρωτων προεκλογικών υποσχέσεων του βουλευτή¹²⁶ (εκλέχθηκε στις προηγούμενες εκλογές του 1892), με ύφος ηπιότερο των Κυθήρων. Όμως επανέρχεται πολλές φορές στο απώτερο ιστορικό παρελθόν της οικογένειας Στάη, με το οποίο προσπαθεί να εξεγείρει την ιστορική

119. *Κύθηρα*, φ. 107 (10. 3. 1895), 1.

120. *Κύθηρα*, φ. 107 (10. 3. 1895), 1.

121. Βλ. π.χ. *Κύθηρα*, φ. 112 (11. 4. 1895), 1.

122. *Κύθηρα*, φ. 103 (9. 2. 1895), 3· φ. 106 (3. 3. 1895), 1-2 και φ. 104 (16. 2. 1895), 1 και 3.

123. Ολόκληρη η χλευαστική διατριβή στα *Κύθηρα*, φ. 41 (25. 11. 1893), 3-4.

124. *Κύθηρα*, φ. 107 (10. 3. 1895), 1.

125. *Κύθηρα*, φ. 111 (7. 4. 1895), 3.

126. Βλ. *Φωνή των Κυθήρων*, φφ. 45 (1. 10. 1894), 1· 53 (26. 11. 1894), 1-2· *177,

μνήμη του αγροτικού κυρίως τμήματος του πληθυσμού. Δεν είναι δυνατόν –κατά την εφημερίδα– ο Σπ. Στάης να ενδιαφερθεί για την επίλυση των αγροτικών ζητημάτων, επειδή ο πατέρας του Εμμ. Στάης ... *διά της βίας και της αρπαγής είχε αφανίσει τους χωρικούς και είχε αρπάξει όλα τους τα κτήματα και τα χωράφια*¹²⁷.

Η *Κυθηραϊκή Αυγή* του Δελλακοβία παλεύει κατά πάντων. Πρωτοφανέρωτος στην πολιτική ο συντάκτης της προβάλλει ως αιχμή του δόρατος της πολιτικής του το άσπιλο και αδιάφθορο του χαρακτήρα του, την επιστημονική του κατάρτιση (ελάχιστα –όπως θεωρούμε– επιδρούσε στην τελική κρίση του λαού), την αυθόρμητη (κατά πόσον;) πρόσκληση/παραίνεση μεταναστών Κυθριών προς αυτόν να κατέλθει στον εκλογικό στίβο¹²⁸, την παρουσίαση του πολιτικού του προγράμματος¹²⁹, κ.ά. Φαίνεται να προβάλλει εν ολίγοις τον ιδεατό υ.β., να προσπαθεί να ιδεολογικοποιήσει τις εκλογές, να μιλήσει για οράματα, να αναβιώσει το πρώτο μετά την Ένωση επτανησιακό πολιτικό κλίμα των Ριζοσπαστών. Δεν παραλείπει όμως (άθελά του;) να αναφέρεται σε πρακτικές που θύμιζαν «παλαιοκομματισμό» (π.χ. κουμπαριές), πρώτες ενδείξεις –ίσως– της διαφοράς ανάμεσα στη θεωρία και στην πολιτική του πρακτική...

127. *Φωνή των Κυθρίων*, φ. *117, του 1894, σελ. 2.

128. *Κυθηραϊκή Αυγή*, ω. 12 (4. 6. 1898). 1.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Αλεξάκης, Ελ., *Η σημαία στο γάμο. Τελετουργία - εξάπλωση - προέλευση. Εθνολογική μελέτη*, Αθήνα 1990.
- Αναστασιάδης, Γ., *Η εφημερίδα «Συνταγματική» και η πολιτειακή κρίση του 1874-75*. Δημοσίευμα Ιστορίας πολιτικού βίου και πολιτικών θεσμών, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1984.
- Αυδίκος, Ευ., *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.
- Βαρβούνης, Μ., *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική Λαογραφία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995.
- , *Μικρά Λαογραφικά*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000.
- Benoist, L., *Σημεία, σύμβολα και μύθοι*, μετάφραση Αριστέα Παρίση, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- Dartoch, A. G. - Marston, W. G., «*Patterns of Urban Ethnicity*», στον τόμο *Urbanism and Urbanization*, Leiden 1984, σ. 87-155.
- Δερτιλής, Γ., *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1977².
- Eliade, M., *Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών*, μετάφραση Έλσης Τσούτη, εκδ. Ι. Χατζηνικολής, Αθήνα 1981.
- Frazer, J., *Ο χρυσός κλώνος*, τ. 1-5, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1990-1998.
- Κασσιμάτης, Ιω., *Από την παλαιά και σύγχρονη Κυθηραϊκή ζωή. Μέρος πρώτον. Θρύλοι, παραδόσεις και χρονικά του Κυθηραϊκού λαού*. (Επιμ. Παναγιώτη Κασσιμάτη), Αθήνα 1994³.
- Κατηφόρη, Δ., «Οι Επτανήσιοι βουλευτές στην πρώτη δεκαετία από την Ένωση», στον τόμο: *Το Ιόνιο. Περιβάλλον - Κοινωνία - Πολιτισμός*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 1984, 15-17 Οκτωβρίου.
- Κομνηνού, Μ. - Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η Προβληματική των Κοινωνικών Επιστημών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- Κοριζής, Χ., *Η πολιτική ζωή εις την Ελλάδα, 1821-1910*, Αθήνα 1974.
- Κοσμόπουλος, Α., «Σχέσεις πατρωνείας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 25 (1975), σ. 413-424.
- Κούπερ, Τζ., *Λεξικό παραδοσιακών συμβόλων*, μετάφραση Ανδρέας Τσάκαλης, εκδ. Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 1992.
- Κυριακίδης Στίλπ., «Τα σύμβολα εν τη ελληνική Λαογραφία», *Λαογραφία* 12 (1938-48), σ. 503-546.
- Leontsinis, G., *The Island of Kythera: A Social History, 1700-1863* (Ph. D. Thesis, University of East Anglia, 1981), ed. National and Capodistrian University of Athens, Faculty of Arts, S. Saripolos'

- Λεοντσίνης, Γ., *Ζητήματα επτανησιακής κοινωνικής ιστορίας*, εκδ. Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1991.
- , *Ζητήματα νεότερης ελληνικής ιστορίας και εκπαίδευσης*, τ. Γ'. Αθήνα 2000.
- Λουκάτος, Δ., *Σύγχρονα λαογραφικά (Folklorica Contemporanea)*, Αθήνα 1963.
- , *Τα καλοκαιρινά*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1981.
- Λυριντζής, Χρ., *Το τέλος των «τζακιών». Κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19ου αιώνα*, εκδ. Θεμέλιο - Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991.
- Μέγας, Γ., *Ελληνικά εορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας*, Αθήναι 1956.
- Μερακλής, Μ., *Ελληνική Λαογραφία*, τ. Α'. *Κοινωνική Συγκρότηση*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1984.
- , *Ελληνική Λαογραφία*, τ. Β'. *Ήθη και έθιμα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1986.
- Μουζέλης, Ν., *Νεοελληνική κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης*, (μετάφρ. Τζένη Μαστοράκη), εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978².
- Μπενβενίστε, Ρ. - Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999.
- Νιτσιάκος, Β., *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997.
- Παπαταξιάρχης, Ευθ., «Διά την σύστασιν και ωφέλειαν της κοινότητος του χωρίου». Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγαιακή κοινωνία», στον τόμο *Κοινότητα, Κοινωνία και Ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η Προβληματική των Κοινωνικών Επιστημών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.
- Πετρόχειλος, Μ., *Ιστορία της νήσου Κυθήρων*, Αθήναι 1940, [επανεκδοση, με διορθώσεις και ευρετήριο του Δ. Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Ν. Καραβία, Αθήνα 1984].
- , «Ανέκδοτος γενεαλογία οικογενείας Καλούτση», στον τόμο *Κυθηραϊκά Μελετήματα*, Βιβλιοθήκη Ιστορικών Μελετών, 164, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Ν. Καραβία, Αθήνα 1982, σ. 21-50.
- , «Νικόλαος Δελακοβίας», εφημερίδα «Φωνή των Κυθήρων», φ. 148, 1985.
- Φίλιας, Β., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα: η νόθα αστικοποίηση, 1880-1864. Σύγχρονα Κείμενα*, Αθήνα 1974.
- Πούχγερ, Β., *Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1989.
- Ψαρράς, Μ., *Οι παλιές απόκριες στο Φιλώτι Νάξου*, εκδ. της Κοινότητας Φιλωτίου Νάξου, Αθήνα 1994.

- εκδ. Προοδευτικού Ομίλου Γλινάδου Νάξου, Αθήνα 1998.
- , *Λαογραφικά των Εκλογών (1920-1981) από ένα Ναξιώτικο Χωριό. Συμβολή στη «Λαογραφία των εκλογών» και στη μελέτη του Κυκλαδικού χώρου*, Πρόλογος Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα 2000.
- , *Εφημερίδες και Λαογραφία. Η ταυτότητα μιας Ναξιακής εφημερίδας. Διαθλάσεις της Ιστορίας και της Ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου*. Αθήνα.
- Σουρής ή Τσιτσίκης, Π., *Κύθηρα. Τα μαρτύρια των χωρικών και η τυραννία των αρχόντων. Προς χρέσιν των συμπατριωτών μας*. Εν Πειραιεί, εκ του τυπογραφείου «Σφαίρας», 1895.
- Τσιτσίκης, Π., «Εν τη ενώσει η ισχύς», *Κυθηραϊκή Επιθεώρησης*, Ετήσιον Κυθηραϊκόν Ημερολόγιον, έτος Β' 1912-13, Αθήναι - Κύθηρα 1913, σ. 44-48.
- , *Η ιστορία των Κυθήρων*, τ. Α', έκδ. Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα 1993.
- , *Η ιστορία των Κυθήρων*, τ. Β', έκδ. Εταιρείας Κυθηραϊκών Μελετών, Αθήνα 1994.

MANOLIS SERGIS

«FOLK DROMENA» DURING THE PERIODS
OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN LATE 19th CENTURY

ABSTRACT

The present study registers the celebrations and the behaviour which is manifested through them ("folk dromena") of the people of the Greek island of Kythera during the periods of the parliamentary elections from the annexation of the island until the late 19th century, as they have been impressed in the first local newspapers.

The "folk dromena" are described within the historical and social *milieu* of Greece (Kythera, in particular) during the above mentioned period. Clientship, parliamentism, financial exchanges, characteristics of the political parties, etc. are but some of the issues raised and discussed as they are subjectively impressed in the newspapers of the period. More specifically, the present study "watches" the popular celebrations during the welcoming ceremonies of the candidates for Parliament, describes the political slogans (catchwords), cheers, the act of carrying the candidates on their supporters' shoulders around the Chora and villages, and all the "dromena" during the days before the elections but also after the elections when various victory celebrations accompanied by scornful comments for the opponents were taking place (sections 3 and 5). Furthermore, this study examines thoroughly the relation between the "folk dromena" and the popular religious attitude (section 4) along with the special characteristics of the elections at Kythera (section 6). An analysis is also made of certain folk signals and "moving motifs" which are met in folk celebrations during the elections days, such as the flag, the trumpet, the rice, the sugar-coated almond, the flowers the raising of the candidates on the men's shoulders, the lighting of fires, etc (section 7). All the above are examined within the newspaper-reporters' subjective *how*, which is considered a very interesting area in Modern Laography.

The present study is also a first attempt to outline the identity of the Kytherian newspapers of the period 1893-1899, which have been revealed as closely attaching to political parties and as functioning within the bi-

various methods and means used by the newspapers in order to render themselves into effective image-makers of their "protecteurs" candidates for the Parliament (section 8) are also outlined.